

Els **exvots** pintats de La Torreta

[En els treballs pictòrics de caire popular...] la carn es pinta de la manera més fàcil del món: amb un color rosa fet de blanc tenyit de vermell i de negre. Si volem que sigui més clar hi posarem més blanc; si ho volem més fosc s'hi posa una mica més de negre. I tot es tanca amb traços negres, és d'allò més senzill (1).

JEAN DUBUFFET

EL VALOR QUE EN EL SEGLE XX s'ha atorgat al que hem acabat anomenant, almenys des del Romanticisme, *art popular* provoca que la Història de l'Art s'hagi interrogat una vegada i una altra sobre la seva vàlua real. La mateixa terminologia ens remet a la idea que és un art del poble i per al poble contrapesat per un altre art de més categoria que es desenvoluparia lluny del sentir més lligat a l'existència quotidiana. La locució *art popular*, entesa d'aquesta manera, inclou un clar aspecte qualitatiu que el situa en la gradació més baixa de l'escalafó artístic. La raó per la qual s'arriba a aquesta qualificació rau en el fet que es tracta de producció artística que s'interpreta i es percep com a maldestra, vàlida únicament en un cercle reduït per a satisfer necessitats artístiques immediates i que, lògicament, no pot assolir una comunicació tan àmplia com altres obres considerades de més valor. Entenent-ho així, a l'art popular se l'ha de situar forçosament a les antípodes d'allò que anomenem una obra mestra.

El pensament de Jean Dubuffet (1901-1985) que obre aquest article, bo i obeïnt a un sentir molt personal i sempre vinculable a la

seva obra, resumeix la importància que per a alguns artistes tenen les manifestacions artístiques sorgides amb espontaneïtat, al marge de les escoles i acadèmies (i també de tendències o modes dominants), les quals es perceben com a enormement vitals i directes dintre de la seva simplicitat, ajudant a clarificar alguns aspectes que queden obscurs en d'altres discursos de més complexitat: ens referim a la funció i a la necessitat de l'art. Si tenim en ment els exvots pintats, costa dubtar de quina és la seva funció i el perquè de la seva existència.

L'exvot: entre la promesa i la memòria

L'exvot pintat és, en el nostre context cultural, el resultat gràfic d'una promesa formulada a un ésser celestial. El perquè de la promesa s'ha de buscar en un tràngol ja passat que gràcies a la intervenció sobrenatural, s'ha resolt satisfactòriament. En l'exvot pintat figurarà el moment culminant, la invocació desesperada, pas previ a la solució desitjada, miraculosa, divina. Per tant tots els exvots fan inevitablement referència al passat i esdevenen memòria d'un fet que podia haver estat de funestes conseqüències. No es mostra el miracle en el moment de produir-se sinó l'instants abans, en el moment de la promesa sorgida de l'angoixa o de l'ensurt, intentant aprofitar tot el dramatisme de l'escena amb mitjans pictòrics, la major part de les vegades més que convencionals, i valent-se del que podríem anomenar una parusia imaginària, una aparició que no ha tingut lloc però que l'exvot mostra i en fa partícip a qui l'observa (2). La intervenció s'ha portat a terme de forma invisible però cal que es manifesti pictò-

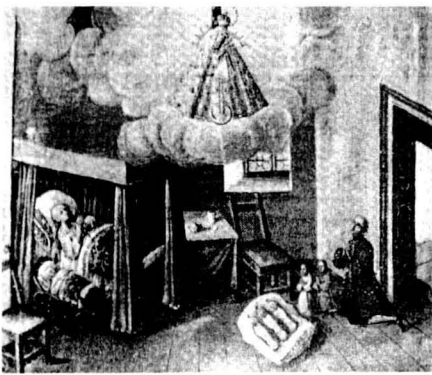
ricament, que es faci visible però que conservi l'aura d'una presència secreta. D'aquí els núvols que envolten els personatges celestials en les pintures votives i que els alliberen de qualsevol dubte sobre la seva identitat. Es pretén demostrar que el món terrenal és en mans del món supraterranal i amb ell el destí dels personatges representats.

La doble vessant de l'exvot, doncs, queda clara des del primer moment: és una ofrena a l'ésser sobrenatural benefactor i a la vegada memòria dels fets. Memòria que incrementarà indubtablement el prestigi del sant, santa o verge implicats en el miracle i passarà a ser una imatge totalment intel·ligible, la qual no solament comunicarà el que d'ella es desprèn superficialment, sinó que a la vegada serà un referent amb possibilitats de connexió amb les altres imatges de miracles que ornin la hipotètica capella, església o santuari on pugui trobar-se. Son imatges que s'obren al concepte que la vida està subjecta totalment a l'esfera divina. Les composicions estereotipades que emanen dels exvots pintats il·lustren a la perfecció aquest fet representant simultàniament, en forma de desdoblament icònic, l'àmbit celestial: format per l'ésser benefactor pintat levitant estàticament dins un oval nebulós, i el terrenal: on es situen els humans, sempre desesperats i sempre expectants. Llocs tan distants entre si com La Torreta i l'església de Sant Nicolau a Murnau (Alemanya) produeixen exvots pintats que es regeixen per la mateixa base compositiva, fruit d'una llarga tradició que arrenca almenys des del segle XV (3).

(Il·lustració 2 i 3)

Abans de tot, però, tot art serveix perquè els qui el produeixen s'hi reconguin. En els exvots pintats,

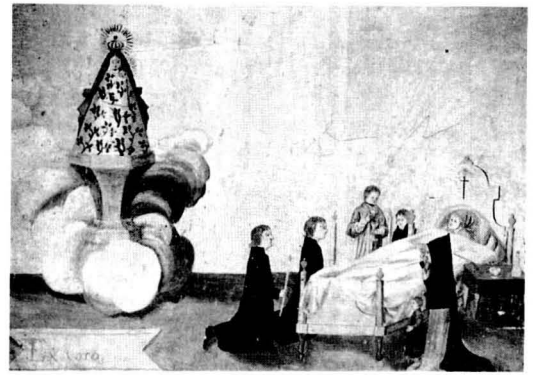

2: Imatge votiva bavaresa de l'església de Sant Nicolau de Murnau donada el 1763 per Maria Schmidin. Extreta de *Der Blaue Reiter*.

3: Exvot de Joan Sunyé. La Torreta (Montmajor) La dona té un gran paper en la imatge votiva. En un tant per cent molt elevat el fet votiu en l'àmbit domèstic és centralitzat per ella.

5: Exvot amb l'administració del viàtic. L'àmbit celestial presenta la particularitat de tenir pintada la marededéu sobre una peanya. El prodigi, en aquesta pintura votiva, sembla que hauria estat obrat per la imatge de l'ésser celestial, dit d'una altra manera, per la seva representació estatuària.

a part de tot el que s'hi vulgui veure, hi ha quelcom que no es pot defugir, i és que són un retrat verídic de l'època en la qual foren pintats. En santuaris on hi ha una gran profusió de pintures votives es palpa el dia a dia de qui va ofrenar-les tan sols observant algunes escenes, les quals revelen si el grup social a l'empara del santuari era de majoria camperola, industrial o tenia una estreta relació amb el mar.

Exvots pintats de l'església de La Torreta

La Torreta és una petita església que forma part del municipi de Montmajor (Berguedà) limitant ja

amb Navel (Solsonès). El seu interior és ornat amb pintures votives que representen diverses situacions. Els exvots, la majoria dels quals daten de mitjan segle XIX, són de petites dimensions, al voltant de 25x35 cm, i estan executats a l'oli i sobre fusta. La seva temàtica és variada tot i no escapar-se en absolut dels cànons habituals per a aquest tipus de pintures. No indueix a sorpresa el fet que les pintures que més hi abunden són les que fan referència a la malaltia. Consultant xifres que aporten dades de tot Catalunya pot comprovar-se que al voltant del 40% dels exvots censats tracten aquesta temàtica (4). Més in-

teressant és el nombre d'exvots que fan referència a fets vinculats a l'ús d'armes. Mentre a Catalunya ronda el 8%, a La Torreta n'existeix una concentració que ratlla el 31% si sumem els percentatges desglossats com a "abusos i agressions" i "milícia i guerra". La resta, tant temàticament com percentual, no se separa en excés dels percentatges oferts pels exvots catalans. D'altra banda, no deixa d'ésser curiós que l'àrea de protecció de la marededéu de La Torreta, marcadament rural, no hagi llegat més pintures votives amb l'animal com a protagonista i si en canvi amb vaixells com a centre del petit univers de l'exvot (5).

Alguns exvots

Els interiors, els malalts i l'acció de gràcies.

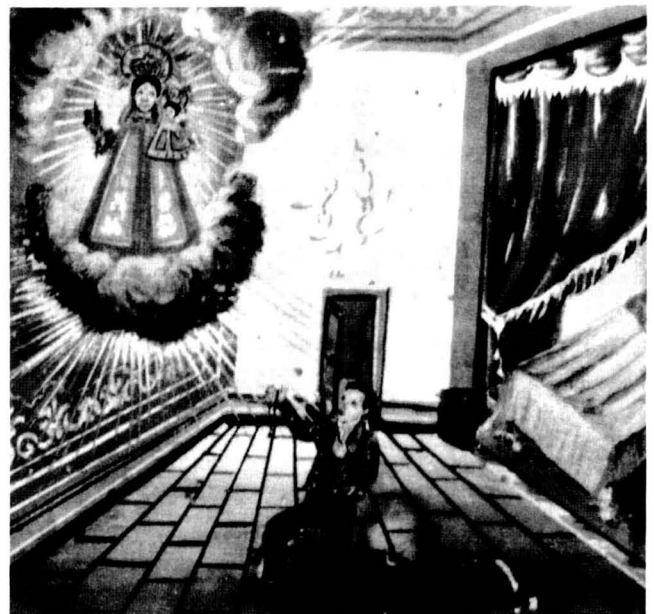
Com ja s'ha apuntat anteriorment les pintures votives dedicades a la malaltia són les més abundants a La Torreta i la seva composició és d'una gran simplicitat: el llit del malalt on apareix estirat i cobert, ensenyant tan sols el cap amb la cara extremadament pàlida i els parents que, agenollats la majoria de les vegades, imploren la guarició o mostren clarament la seva desesperació amb un gest tan evocador com convencional. (Il·lustració 4)

4: Exvot on figura el nom de Cardona, possible família donant o pintor. El gest de desesperació i la mà sobre el bressol indiquen clarament el motiu de la demanda d'ajut celestial. Observi's que en l'estança hi ha penjat un quadre d'una marededéu que indica la fe que els donants tenen en la seva capacitat intercessora. En un exvot, el quadre dins del quadre no s'ha d'interpretar com una decoració més, sinó com a una manera de revelar que la confiança en un o altre sant, marededéu... es veu sempre recompensada.

6: Exvot amb la marededéu de La Torreta.

7: Exvot de simple acció de gràcies a La Torreta, amb una enigmàtica alcova fora de camp i una impossible perspectiva.

8: Exvot. La Torreta.

Elevada per sobre l'escena, la Mare de Déu es disposa per al miracle que es produirà just quan el sol·licitant hagi llançat el vot d'oferir la pintura que recordi els fets si la guarició es produeix (6). (Il·lustració 5 i 6)

Els fons poden ésser molt simples o de més complexitat, segons l'habilitat del pintor, que la majoria de les vegades sol ésser poca, tot i els intents frustrats de fer jugar la perspectiva al seu favor. La creació d'un espai plàstic com el de la (il·lustració 7), un exvot de simple acció de gràcies, demostra la manca de relació de la figura amb l'entorn i de les parts amb el tot. Hom pot imaginar que en un instant el personatge ha de ser irremissiblement xuclat per la porta de dos batents que té al darrere. Tot i així pot observar-se la riquesa de la cambra, que contrasta amb la senzillesa estructural dels exemples anteriors. La pintura decorativa de les parets i el vestuari del personatge demostren que el fet votiu és patrimoni de totes les classes socials.

Abusos, agressions, milícia i guerra

Si una cosa temien els devots de La Torreta després de la malaltia era la violència dels humans cap als humans en totes les seves variades formes. La presència uniformada dels soldats és un fet relativament freqüent en els ex-vots de la petita església. També la d'homes armats identificables com a bandolers i paquetaires.

Entre els més destacables n'hi ha un, de senzillíssima factura, que representa un soldat amb una ferida al genoll esquerre, vestit amb casaca verda i pantalons vermells, amb el camal arromangat, assenya-

lant la nafra que li curà la Mare de Déu. (Il·lustració 8) El personatge, que està dret al límit de l'espai pictòric i situat exactament sobre el marc del quadret, sembla que vol transcendir-lo amb la cama ferida. Es comporta com si sortint de l'espai on està representat i deixant-lo enrere per passar a l'altra banda s'haguessin d'acabar per a ell els dolors de la ferida; aquesta és un foradet efectuat a la fusta de l'exvot del qual raja una sang tan vermella com si fos pintada.

La peça més excepcional on apareix soldadesca de tota La Torreta és una pintura de dimensions més grans executada sobre tela i que mostra el rei espanyol Ferran VII (1784-1833) dret en un carro estirat per dos cavalls arribant a Baiona. (Il·lustració 9). Com a exvot és totalment atípic encara que usa de la disposició iconogràfica habitual.

11: Perdre el ruc és perdre moltes coses; més del que sembla.

No hi ha, però, per enlloc el terme *ex voto* que els identifica com a tals. D'alguna manera el donant, ja sigui per mimesi o per una altra raó, va seguir el mateix cànon representatiu d'una pintura votiva fent-se ressò d'un sentiment col·lectiu.

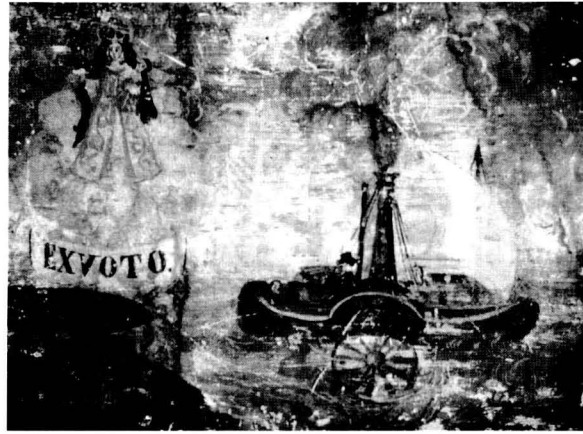
A la pintura veiem Ferran VII, el rei *desitjat*, envoltat de militars i sobre una carrossa, que és conduït a la població basca de Baiona. En la part superior del quadre hi ha una escena de carnatge per arma de foc que recorda—vagament i salvant les distàncies— els afusellaments magistralment pintats per Goya. En l'espai reservat a tal efecte hi ha, per últim, la Mare de Déu. L'escena es desenvolupa en un paisatge àrid i travessat per una sinuosa inscripció que ens aporta la següent informació: "ENTRADA DE FERNANDO 7º ABTRAYCIO DE BONAPARTE EN BAYONA/VLTIMAMEN LOS FRAN-

CESOS QVEDAN DERROTATS PER LO EXERCIT DELS ALIATS". El text és clarament favorable al rei espanyol i d'una banda fa referència a l'arbitratge de Napoleó que es resolgué amb la constitució de Baiona de l'any 1808 i la proclamació de Josep Bonaparte com a rei d'Espanya; i de l'altra es fa ressò de les derrotes que els francesos sofreixen a mans dels aliats. En la pintura conviuen dues escenes allunyades en el temps però que es complementen fins a permetre llegir les intencions del donant, que no són altres que les de desitjar la derrota dels francesos posant sota l'advocació de la Verge les victòries dels aliats sobre aquests, els quals acabarien perdent la guerra a Espanya el 1814. Tenim davant, doncs, una pintura clarament executada durant la Guerra del Francès, que ofereix pocs dubtes a la seva datació aproximada, que s'ha de situar en els darrers mesos de 1813 o en els primers de 1814.

Dins del capítol dedicat a les agressions i abusos representats als exvots cal parar esment en un que destaca per la seva brutalitat, qualitat i singular disposició formal dels personatges representats. Com l'anterior és atípic perquè enlloc figura escrit l'inevitable *ex voto* (Il·lustració 10). En un lloc àrid una partida d'homes armats passa a baioneta i lapida un home nu caigut a terra al qual han robat tot el que portava, vestits inclosos. L'interès de la representació rau en el fet que l'artista s'apropià d'un registre iconogràfic que s'aproxima a l'utilitzat per la representació d'escenes martirials. El cos nu clivellat pel ferro de les baionetes i sobretot els personatges que es disposen a llençar les pedres remetent l'obser-

10: Exvot. La Torreta.

12: Un exvot mariner lluny del mar. La tècnica juga també males passades.

vador a pintures de tema religiós on el martiritzat assoleix la glòria a través del dolor i la mort violenta. Aquí, però, ningú dona al "màrtir" cap palma des del cel com es freqüent en quadres d'aquesta temàtica, sinó que l'àmbit celestial segueix essent el tradicional en els exvots. L'escena, però, ultrapassa el que és normal en el món de les pintures votives i arriba gairebé a sacralitzar el sofriment de l'anònim personatge que, per miracle, sobreviagué al quin podia haver estat el darrer tràngol de la seva vida.

Animals

Els exvots sorgits de zones rurals contemplan la relació dels humans amb els animals des del punt de vista de la possible pèrdua d'aquests darrers per part dels primers. El cavall, el ruc, la mula i tots els altres tan imprescindibles per a la vida al camp s'han de veure en problemes com els que mostra l'exvot de la (*Il·lustració 11*), en el qual, per a desesperació del pagès, el ruc s'estimba sense que ell pugui fer altre gest que aixecar els braços. Amb una sola ullada a l'escena, clara i lacònica, queda revelada l'eficàcia de la representació.

Mariners de terra endins

Pocs exvots mariners podem esperar trobar-nos en esglésies de l'interior, per això quan apareixen són la *rara avis* del grup. La Torreta guarda la imatge de *EL VAPOR* tal i com s'especifica al buc d'un vaixell que, efectivament, és un vapor de tipus mixt i propulsió a rodes, un dels primers sistemes de propulsió que ens permet datar la pintura com a no anterior al 1817 (8) (*Il·lustració 12*). La pintura mostra, per tant, una escena de les primeres

èpoques de la navegació a motor, que fa d'aquest exvot una peça especialment valuosa, ja que el progrés científic i tècnic no està exempt de perills i troba també el seu lloc en la representació votiva.

La conservació dels exvots

És indubtable que els exvots pintats són un patrimoni important i valuós. Només l'antiguitat de la gran majoria, que pot ésser de més d'un segle, ja els fa atractius als ulls de l'observador actual. El temps revaloritza l'exvot i massa vegades passa a ser un valor de canvi a les botigues o rerebotigues dels antiquaris abans que els successors dels donants d'aquella o altra església o santuari s'adonin del seu veritable valor. Un valor que no ha de ser monetari per força però que indubtablement constitueix un patrimoni important que s'hauria de difondre. Cal inventariar, estudiar i tenir catalogats, com a mostres precioses d'art popular que són tots els exvots del Berguedà (9). De la seva catalogació i estudi no s'obté tant sols informació a nivell artístic sinó que són un retrat fidel de la societat que els generà. Una lliçó de la petita història d'una comunitat, àdhuc en els aspectes menys materialistes, ja que és inevitable pensar que, en l'exvot, l'esperança es veu acomplerta i acaba essent la representació d'un moment que acabarà esdevenint feliç, pintat amb colors vius i plans, i una mostra de l'alegria que provoca haver deixat les dificultats enrere.

Notes

1. Jean Dubuffet, *Prospectus et tous écrits suivants*, Editions Gallimard, Paris, 1967.
2. Alguns exvots pot semblar que contradueixen aquesta idea ja que els personatges representats semblen estar veient "realment" l'aparició celestial, sobretot pel que fa a les pintures de malaltia i a les de simple acció de gràcies. El fet pot ésser atribuïble que el sant/a o marededéu representats no són més que un indicatiu de a qui van dirigides les pregaries. La idea és molt més perceptible en els exvots que representen accidents, fets de guerra o perill de naufragi.
3. Vasily Kandinsky i Franz Marc, *El jinete azul*, Paidós Estètica, Barcelona, 1989. La publicació el maig de l'any 1912 de diverses pintures votives per part dels integrants del grup expressionista muniquès Der Blaue Reiter revela una vegada més l'interès dels moviments artístics del segle XX cap a les formes populars, p. 146-149.
4. Fina Parés Rigau, *Els exvots pintats*, Els llibres de la frontera, Barcelona, (No hi consta l'any d'edició), p. 70.
5. És normal en el fet votiu que quan el tràngol es passa lluny del paisatge d'origen, en el mar, per exemple, l'exvot s'ofereixi al retorn i en el lloc de devoció tradicional. Vegeu Josep Carreras Vilà, "L'exvot mariner del Santuari de Queralt", *L'EROL*, núm. 43, Berga, 1994, p. 21-34.
6. Els dos dels exvots de la Torreta –un d'ells força atractiu per la disposició de personatges, sensiblement més complexa i natural que els restants, encara que amb un fons excessivament neutre i tant sols animat per dues altes finestres– (*Il·lustració 6*) s'hi presenta una particularitat remarcable en l'element celestial. La Mare de Déu que sempre apareix tant sols amb el nen, porta un atribut suplementari, una torre, iconografia també associada a santa Bàrbara i que aquí cobra evident sentit en posar-lo en relació amb el nom de l'església.
7. A causa del motí d'Aranjuez (18 de març de 1808) Carles IV es veu obligat a ab-

dicar a favor del seu fill Ferran. La maniobra dels contraris al sinistre Godoy triomfa, però la nova situació creada no satisfà les expectatives de Napoleó Bonaparte. L'emperador francès vol tenir en Espanya un aliat còmode i proposa una trobada a Baiona, en la qual Ferran VII, a instàncies de Napoleó, torna la corona al seu pare Carles IV, i aquest al seu torn abdica en benefici del germà del francès, Josep Bonaparte. D'aquí que en l'"exvot" es presenti com a traïdor a Bonaparte.

Napoleó preveia sempre la mateixa política per als països conquerits. Es tractava de crear una sèrie d'estats vinculats a França, controlada per l'emperador, administrats per reis nomenats d'entre la gent i familiars més afins a la seva persona.

8. El 1817 fou l'any en que es féu a la mar el Real Ferrando, el primer vapor de l'Estat espanyol, el qual navegà de Sevilla a Cadis. Catalunya s'hagué d'esperar fins al 1834, any en què el vapor Balear de la societat barcelonina Vilardaga, Julià i Reynals va començar a cobrir la línia de Mallorca a Barcelona. Arcadi García Sanz, *Història de la marina catalana*, Editorial Aedos, Barcelona, 1977.

Un vaixell molt semblant al pintat a l'exvot es pot veure al quadre de Joseph Mallord, William Turner *The Fighting Téméraire Tugged to her Last Berth to be Broken Up*, datat del 1838-39, data possiblement molt propera a la de la realització del quadre votiu.

9. Actualment l'Àmbit de Recerques del Berguedà està fixant, inventariant i fotografiant tots els exvots de La Torreta de cara a completar un catàleg dels exvots pintats al Berguedà.